

МОЄ «Я» – ТАКЕ БАГАТОГРАННЕ

Дитина відкриває себе як окрему особистість у ранньому дитинстві, і її уявлення про саму себе починають складатися в певний образ «Я». Із дорослішанням дитини цей образ ускладнюється, доповнюючись чимраз новішими компонентами й уявленнями. І на кожній стадії розвитку є свій рівень можливостей пізнання себе, своєї здатності до самооцінки, регуляції діяльності й поведінки. Загалом образ «Я» – це комплекс безлічі тісно переплетених і взаємозалежних компонентів, найважливіші з яких – усвідомлення свого імені, тілесний розвиток, осмислення зміни в часі, своєї статевої належності, прагнення до визнання, розуміння своїх прав і обов'язків та ціла низка інших.

Ім'я людини – це частина її індивідуальності, її відмінність у колі інших, і таку відмінність надає дитині ім'я. Зі своїм іменем дитина пов'язує себе дуже рано й не уявляє себе поза ним. «Як тебе звуть?» – одне з перших запитань, з яким дорослий або одноліток звертається до дитини, коли починає з нею спілкуватися. Дитина обстоює право на своє ім'я і протестує, якщо її називають інакше.

Людське «Я» не лише духовне, а й тілесне, і психічний розвиток дитини прямо пов'язаний із розвитком її тіла. Своє ім'я дитина пов'язує насамперед із собою «тілесною», і відбувається це природно, із раннього віку. Своє тіло малюк починає опановувати, здійснюючи цілеспрямовані рухи й дії: повзе, іде, приймає різноманітні пози. Поряд із розвитком уміння керувати своїм тілом (загальною тілесною координацією), наприклад під час набуття навички ходьби, особливе місце в тілесному розвитку посідає відпрацьовування спеціальних рухів – функції правої й лівої

рук, дрібної моторики, координації дій, пов'язаних із розвитком просторової уяви, тощо.

За нормальних умов дитина постійно вправляється в різноманітних рухах і діях завдяки участі дорослого. Образ тіла в дитини формується у зв'язку з фізичним володінням тілом, а також у зв'язку з її загальними пізнавальними інтересами, коли вона починає цікавитися, як влаштоване її тіло й тіла інших людей. Згодом це приводить до усвідомлення своєї статевої належності, про що ми поговоримо далі.

Розвиток тіла, зокрема й збільшення розміру голови, супроводжується цілою низкою переживань, які відображаються на обличчі дитини. Дедалі різноманітнішою й виразнішою стає міміка («Ціла гама почуттів!»), інтенсивно формуючи м'язи обличчя та зовнішність дитини. На личку з'являється велика кількість промовистих виразів, якими дитина вже досить добре може керувати, реагуючи в такий спосіб на реакції близьких.

Засвоєння мімічних реакцій відбувається як відбиття емоцій батьків, інших дорослих і однолітків, з якими дитина спілкується. І таке «навчання» вже до 5 років може сформувати деякі свідомо контрольовані вирази обличчя, наприклад демонстративно чесний із відкритим поглядом, спрямованим в очі дорослому, коли насправді вона щось приховує. Однак загалом мімічні реакції дитини до 6 років безпосередні, і обличчя її читається як відкрита книга.

На розвиток особистості дитини – образу її «Я» – впливають два основні чинники: взаємини людей між собою і взаємодія дитини з предметами довкола неї. У першому випадку дитина або сама бере участь у спілкуванні з дорослими та дітьми і здобуває свій досвід, або спостерігає за тим, як вони спілкуються. І з того, як на це спілкування реагує оточення, робить свої висновки й намагається поводитися відповідно...

Тому спочатку поведінка дитини не завжди простежується – стрижня, основної лінії її поведінки, поки що немає, тож інколи навіть у подібних ситуаціях її дії залежать то від однієї, то від іншої причини. Але з досвідом одні причини – мотиви дитячої поведінки – набувають більшого значення, ніж інші. Ця супідрядність мотивів, їхній «рейтинг», як модно тепер говорити, є важливим

підсумком дошкільного дитинства: воно визначає майбутній характер дитини та, відповідно, спрямованість її вчинків. Тому з'являється можливість оцінювати не лише деякі вчинки дитини, а її поведінку загалом. Надалі ці мотиви закріплюються, і з кожним роком переорієнтувати дитину на інші форми поведінки стає чимраз важче.

Взаємодія дитини зі світом предметів довкола неї відбувається за участю дорослого, який показує й пояснює, як треба вправлятися з кожним предметом і що можна з ним зробити. У цьому предметному спілкуванні дуже важливо продемонструвати дитині приховані властивості й можливості об'єктів і задіяти, увімкнути її уяву та фантазію. Засвоєні норми спілкування – і з людьми, і з предметами – дитина проявляє в іграх – провідному для дошкільного віку виді діяльності.

Одним із важливих джерел почуттів дитини, приблизно з півтора року, стає оцінка її поведінки дорослими. Схвалення рідних викликає в дітей почуття гордості, і вони намагаються якнайчастіше заслужити позитивну оцінку, демонструючи дорослим свої досягнення. «Дивися! Дивися!» – вимагають повсякчас малюки, коли вперше стрибають зі сходів, виснуть на поперечині, ходять по бордюру тощо.

Потреба у визнанні від дорослого виражається також у прагненні ствердитися у своїх моральних рисах. Дитина прагне, щоб люди оцінювали її вчинки як хороші й були їй вдячні. Бажає, щоб дорослі захоплювалися й були задоволені нею, а якщо вони невдоволені її поведінкою, то завжди прагне виправити зіпсовані взаємини. Прагнення до визнання проявляється також у тому, що дитина пильно стежить за дорослими: скільки уваги вони приділяють їй, а скільки – її одноліткам або молодшим дітям.

Потреба у визнанні виникає в процесі спілкування з дорослими й переноситься на стосунки з однолітками. Однак розвиваються ці взаємини принципово інакше: якщо дорослі здебільшого прагнуть підтримати дитину в усіх її досягненнях, похвалити, то в складних стосунках між однолітками переплетені підтримка, змагання й конкуренція. А оскільки в дошкільному віці провідною діяльністю є гра, то прагнення бути визнаним відпрацьовується насамперед у реальних взаєминах, пов'язаних із грою, і в самій грі.

В іграх дошкільнят потреба у визнанні проявляється двояко: з одного боку, дитина прагне «бути, як усі», а з іншого — «бути крашою, ніж усі». Діти орієнтуються на досягнення та форми поведінки однолітків. Прагнення «бути, як усі» певною мірою стимулює розвиток дитини й підтягує її до загального середнього рівня. Водночас це прагнення в ситуаціях вибору може призвести до розвитку конформізму, тобто «як усі, так і я».

Усвідомлення себе як окремої людини, як особистості відбувається в дитини поступово, зазвичай у період від 2,5 до 3 років під час спілкування з дорослими. Сприйняття себе як унікального «Я» формується з різних джерел. Одне з перших — це відчуття свого тіла, його окремих частин, загалом вони створюють образ тіла. Можливість зв'язати своє «Я» зі своєю зовнішністю викликає інтерес дитини до свого відбиття у дзеркалі. Розглядати себе малюки можуть довго, корчити гримаски й крутитися на всі боки...

Ще одне джерело — переживання власного волевиявлення. Уміння ходити вже не прив'язує дитину до мами й дає змогу пізнавати світ самотужки. І в цьому прагненні до пізнання дитина вже усвідомлює себе джерелом різноманітних бажань і дій — «Я хочу!». Саме у спілкуванні з іншими людьми малеча починає усвідомлювати, що має волю, якою може послуговуватися, і прагне до самостійності, до протиставлення своїх бажань бажанням дорослих. Дитина відчуває, що вона може впливати на світ предметів і світ людських взаємин!

Особливе місце у формуванні свого «Я» займають статеві ознаки, і усвідомлення власної статевої належності включається у структуру образу «Я». Розрізняти чоловіків і жінок на світлинах діти починають уже до кінця першого року життя (до речі, для малюків однією з відмітних ознак є довге волосся жінок). До 2,5 року майже всі малюки можуть точно визначити себе як хлопчика чи дівчинку. Дитина чує від дорослих: «Ти — хлопчик» або «Ти — дівчинка», — і пов'язує ці визначення зі своїми статевими особливостями. Проте багато дітей у період від 3 до 5 років ще вважають, що хлопчики могли би стати мамами, а дівчатка — татами, якби цього захотіли: треба лише змінити одяг і зачіску. Розуміння того факту, що стать — постійна характеристика, і її не можна змінити, діти засвоюють у п'ятирічному віці.